

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 5, Sayı/ Issue 9 (Aralık/ December 2020), ss./ pp. 281-303
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.821784

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 05. 11. 2020
Kabul Tarihi/Accepted: 03. 12. 2020

ALSANCAK HOCAZADE AHMED RAGIB ÜZÜMCÜ CAMİİ KUBBE YAZISI

DOME CALLIGRAPHY OF ALSANCAK HOCAZADE AHMED RAGIB ÜZÜMCÜ MOSQUE

İsmail ÖZTÜRK*

Öz

Hocaade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii İzmir'in Alsancak semtinde 1950 yılında inşa edilmiştir. Cami mimari ve tezyinat özellikleri açısından ön plana çıkmıştır. Caminin tezyinat programında hat sanatı uygulamaları zenginliği, üslubu, malzeme ve orijinalliği açısından ön plandadır. İstanbul dışında bir eserde hat sanatı açısından nitelik itibarıyla ortaya konan uygulamalar dikkate değer bulunmuştur. Camideki hat sanatının geleneksel uygulama alanlarından biri kubbe yazısıdır. Yazı devrinin ünlü hattatlarından, Hamid Aytaç'ın talebesi, Mustafa Halim Özyazıcı imzasını taşımaktadır. Kubbe yazısının niteliği yazının metin ve form özellikleri, uygulama tekniği, tarihsel çerçevede temsil ettiği mevki ve günümüzdeki durumu açılarından incelenmiştir. Tarihsel çerçeveyi açıklamak için verilen kubbe yazısı örnekleri devrinden kalan örneklerden seçilmiştir. Bu örnekler Rüstem Paşa Camii, Kadırga Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii, Hekimoğlu Ali Paşa Camii, Kasımpaşa Cami-i Kebir kubbe yazısı uygulamalarıdır. Tarihsel çerçeveyi aktarmak için kubbe yazıları ile ilgili yazı örneklerinin de temel özellikleri, form ve içerdikleri metin bilgileri verilmiştir. Bu

* Öğretim Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Programı, Çanakkale/Türkiye.
E-posta: ismailozturk@comu.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7672-7431>

camilerin kubbe yazılarının tamamının görselleri verilerek konumuz desteklenmiştir. Çağdaş uygulama örneği olarak Eyüp Sultan Camii kubbe yazısı seçilmiştir. Böylece Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii kubbe yazısının kronolojik olarak hat sanatı tarihinde oturduğu zemin temellendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alsancak, Cami, Kubbe Yazısı, Hat Sanatı, Hattat

Abstract

Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Mosque was built in İzmir's Alsancak district in 1950. The mosque stands out in terms of its architectural and decorative features. In the decoration program of the mosque, calligraphy applications are at the forefront in terms of richness, style, material and originality. The practices put forward in terms of calligraphy in a work outside Istanbul have been found remarkable. One of the traditional application areas of calligraphy in the mosque is dome writing. It bears the signature of Mustafa Halim Özyazıcı, Hamid Auatç's student, one of the famous calligraphers of the period of writing. The nature of the dome writing has been examined in terms of the text and form features of the writing, its application technique, the position it represents in the historical framework and its current situation. The examples of dome inscriptions given to explain the historical framework were chosen from the examples from the period. These examples are Rüstem Pasha Mosque, Kadırga Sokullu Şehid Mehmed Pasha Mosque, Hekimoğlu Ali Pasha Mosque, Kasımpasha Great Mosque dome writing applications. In order to convey the historical framework, the basic features, form and text information of the inscriptions related to the dome writings are given. Our topic is supported by providing the images of all the dome inscriptions of these mosques. Thus, Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Mosque dome inscription is chronologically based on the ground in the history of calligraphy.

Keywords: Alsancak, Mosque, Dome Calligraphy, Calligraphy, Calligrapher

Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii

Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii, İzmir Alsancak semtinde, Şair Eşref Bulvarı ile Ali Çetinkaya Bulvarı'nın kesiştiği köşededir. Cami avlusuna bulvarlara açılan iki kapıdan girilmektedir.

Cami tek kubbenin örttüğü harim, kapalı son cemaat yeri, üstünde mahfil katıyla kuzeybatı köşesindeki çift şerefeli minareden oluşmaktadır. Mimarı Fahri Nişli'dir¹.

Camide iki adet inşa kitabesi bulunmaktadır. Son cemaat yeri giriş kapısı alınlığında Hattat Halim Özyazıcı'nın yazdığı üstte celi sülüs kelime-i tevhit, altında celi talik yazı çeşidiyle Arapça inşa kitabesi görülmektedir. Harim giriş kapısı alınlığında taş mahkuk Hattat Hamid Aytaç tarafından yazılmış ikinci kitabe yarısı Latin alfabesiyle Türkçe, yarısı Arap alfabesi, Osmanlı Türkçesi ve celi sülüs yazı çeşidiyle oluşturulmuştur (Res. 5). Cami, aynı bilgilerin yer aldığı kitabelere göre Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü tarafından h. 1369 (m. 1950) yılında yaptırılmıştır.

¹ Altun vd. 2018, 11.

Son cemaat yeri alınlığı inşa kitabesinde Arapça iki satır talik metinde şu ifadeler bulunur (Res. 6):

قد بنى هذا الجامع الشريف والمعبد المنيف بعناية الله اللطيف عبده الضعيف احمد راغب العريف بخواجه زاده تقبل الله
تعالى خيره وزاد رزقه وطول الله عمره امين سنه 1369

Harim içten 11x11 metre ölçülerinde tek kubbenin örttüğü bir mekandır. Kubbenin sekizgen kasnağı dış köşelerde ağırlık kulesi olarak vurgulanmış taşıyıcıların desteklediği kemerlere dayanmaktadır. Kubbe geçişi pandantiflerle sağlanmıştır. Cami harimi, kubbe kasnağında ve cephelerde bulunan üç sıra pencere ile aydınlatılmaktadır. Zemin kat pencereleri dikdörtgen, üst sıradakiler alçı, renkli cam süslemeli ve sivri kemerlidir. Harime açık mahfil 6.40 metre derinliğinde ve harime doğru 40 cm kadar taşkındır. Mihrap mukarnas yaşmaklı ve alınlığı kitabelidir (Res. 7). Minber mermerden olup korkuluk şebekesi ve yan aynalıkları rumi desenlidir. Minber kapı tepeliğinde Hamid imzalı kelime-i tevhid yazısı bulunmaktadır (Res. 8).

Cami girişten itibaren özenli işçiliğiyle dikkat çekicidir. Son cemaat yeri omuz seviyesine kadar yükselen koyu turkuaz seramikler zemin kat kapı ve pencerelerini de çevreleyerek tüm iç mekânı dolaşmaktadır. Harim ikinci sıra pencereleri kalemişi bordürlerinin üstünde mihrap cephesi ve yan cephelerde üç yönden kesintisiz olarak yazılmış kuşak yazısı bulunur. Otuz üç metre uzunluğundaki kuşak yazısında Cuma Suresi'nin tamamı sıva üzerine kalemişi tekniğiyle yazılmıştır. Kuşak yazısında siyah zemin üzerine zerendud tekniği ile uygulanmıştır² (Res. 9). Kuşak yazısının sonunda da Hattat Halim Özyazıcı'nın ketebesini yer almaktadır (Res. 10).

Cami hariminin kalemişi tezyinatı cephe kemerleri ile başlayarak yoğunluğu pandantif, kubbe pencereleri çevresinde ve kubbede devam etmektedir (Res. 11). Klasik Osmanlı desen ve renklerinin tercih edildiği yoğun süsleme kubbe merkezinde sıva üzerinde koyu zemine zerendud tekniği ile celi sülüs yazı çeşidiyle Hacc Suresi 65. ayet yazılmıştır (Res. 12).

Tezyinatın daha çok pandantifler ve kubbede yoğunlaştığı görülmektedir. Camide hat sanatı uygulamaları ve bu uygulamaların orijinalliği açısından dikkat çekicidir. Biri klasik Arapça inşa kitabesi, diğeri isimlik niteliğinde iki kitabe kapı alınlıklarındadır (Res. 5-6). Mihrap aynalığı ve minber kapısı tepeliğinde mermere mahkuk yazılar, üç cepheyi dolaşan kuşak yazısı, cami takımı yazıları olarak isimlendirilen lafza-i celal, ism-i nebi, dört halife isimleri ile hasaneyn levhaları ve kubbe göbek yazısı camide hat sanatının zengin uygulama alanını oluşturur³ (Res. 7-13). İnşaat esnasında Hocazade Ahmet Ragıp Bey, Hattat Halim Özyazıcı, Nakkaş Stephan Efendi ve birkaç kişinin olduğu fotoğraftan anladığımızı göre sıva üzerine koyu zemine geleneksel üslupla yazılan zerendud yazılar bizzat yazıların hattatı Halim Özyazıcı tarafından uygulanmıştır⁴. Aynı zamanda bu yazılar sıva üstünde olmasına rağmen bir hattat tarafından kâğıda yazılmış gibi teknik yeterliliğe sahiptir. Caminin inşa

² “Zerendud: Yüzeyi altın ile sıvamak, bu usulle süslenen yazılarda da aynı tabir kullanılır.” (Derman: Hat 1997; Özönder 2003, 221)

³ “Cami Takımı denen Lafzatullah, İsm-i Nebî, Cihârîyâr-i güzîn (sırasıyla dört halifenin isimleri: Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (r.anhüm), ve Hasaneyn (Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin) isimlerinin yazılı olduğu levhalardır”. (Berk 2018,100)

⁴ Atilla 2001, 49, 51.

edildiği dönemden bu yana tamir geçirmeyen yazılar ilk günkü güzelliğini ve orijinalliğini muhafaza etmektedir.

Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii kubbesinde bulunan hat sanatı uygulaması bazı yönlerden öne çıkmaktadır. Tarihsel olarak tevarüs ettiğimiz uygulamaların niteliğini kaybetmeden günümüze ulaşan güzel bir örnektir. Aynı zamanda bu örnek geleneksel zincirin, yapıldığı dönemdeki halkalarından biridir. İstanbul merkezli bir sanat olarak nitelenen hat sanatının İstanbul dışında, merkezle aynı niteliğe sahip olarak ortaya çıkması dikkate değerdir. Camide Hamid Ayaç ve Mustafa Halim Özyazıcı'nın yazıları bulunmaktadır⁵. İki isim de caminin inşa edildiği dönemde yaşayan en önemli hattatlardandır.

Bir diğer özelliği, kubbe yazısının ilk yazılışından günümüze hiçbir müdahale geçirmeden taşınmış olmasıdır. Sıva üzerine uygulanan yazılar doğal nedenlerden veya yanlış onarımlardan dolayı değişik ölçülerde tahribata uğramaktadır. Sonrasında yapılan tamir veya restorasyonlar birçok uygulamada orijinalliği bozularak olumsuz sonuç vermekte, yazının estetik nitelikleri aşınmaktadır. Nitekim Mustafa Halim Özyazıcı tarafından yazılan Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camii, Bali Paşa Camii, Denizli Delikliçınar Camii, Şişli Camii kubbe yazılarının geçirdikleri tamirler sonucu değişik oranlarda orijinalliği bozulduğu görülmektedir. (Res. 1-4, 13).

Kubbe Yazısı (Res. 12-13)

Kubbe göbeğinde yer alan yazı sırasıyla istiaze, besmele, Hac Suresi 65. ayet ve uzun sadeka bölümünden oluşur⁶. Kubbe yazısı celi sülüs müdevver yazı formundadır. (Res. 12)

Kubbe Yazısı Metni:

اعوذ بالله السميع العليم بسم الله الرحمن الرحيم

الم ترى ان الله سخر لكم ما فى الارض والفلک تجرى فى البحر بامرہ ويمسک السماء ان تقع على الارض الا باذنه ان الله بالناس لرؤف رحيم

صدق الله العظيم وبلغ رسوله النبى الكريم

Türkçe Anlamı

Semi' ve alim olan Allah'a sığınarak rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla

“Görmüyor musun ki, Allah yeryüzündekileri ve O'nun emriyle denizde akıp giden gemileri sizin hizmetinize verdi! Kendi izni olmadıkça yerkürenin üzerine düşmemesi için göğü tutanda O'dur, Şüphesiz

⁵ “Mustafa Halim ÖZYAZICI (1898-1964): Sırasıyla Esekapı İptidai Mektebi, Gülşen-i Maarif Rüşdiyesi ve Medreset'ül-Hattatin'den mezun oldu. Rüşdiye'de öğrencilik yıllarında hat sanatını ilk meşkettiği hocası Hamid Ayaç'dır. Medreset'ül-Hattatin'de hocaları Hasan Rıza Efendi, Kâmil Akdik, Hulusi Efendi ve İsmail Hakkı Altunbezer'den farklı yazı çeşitlerinde meşk etti. Mezun olduktan sonra Divan-ı Hümayun Kalemi, Matbaa-i Askeriye, Evkaf Matbaası'nda çalıştı. 1924'te Babiali'de işyeri açtı. Harf inkılabını müteakip bir süre bağıcılık yaptı. 1946 yılında Güzel Sanatlar Akademisi hüsn-i hat hocası olarak görev aldı. 1963 yılında emekli oldu. 1964 yılında Londra asfaltında geçirdiği trafik kazasında vefat etti” (Derman 2011, 23-26; İnal1970, 107)

⁶ “İstiaze: Sözlükte sığınmak korunmak anlamındaki avz ile bu kökten türeyen istiaze aynı anlama gelir. Kıraat imamlarının ve fakihlerin çoğuna göre istiaze cümlesi "eüzü billahi mine's-şeytani'r-racim"dir". (Demirci: İstiaze 2001)

*Allah
insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir”⁷*

Azım olan Allah doğru söyledi ve O'nun resulü ve kerim peygamberi bize tebliğ etti.

Yazı celi sülüs satır istif şeklinde düzenlenmiştir. Bazı yerlerde kelime ve harf grupları üç kademeye kadar istiflenmiştir. Harf bünyelerinden kalan boşluklar okutma işaretleri, mühmel harf işaretleri ve tezyinat işaretleri ile doldurulmuştur. Yazı herhangi bir bölümde sıkışmamış tüm alana dengeli olarak dağıtılmıştır. Yazı istifinde alan kullanımı açısından en rahat görünen bölüm besmele-i şerifin olduğu kısımdır. Uygulama açısından mükemmel seviyede olan yazı kâğıt üzerine yapılan yazılardan ayırt edilemeyecek derecede güzeldir. Çoğu zaman mimari eserlere yapılan hat uygulamaları hattatlar tarafından yapılmadığından form bozukluklarından imla hatalarına kadar yazıların estetik değerlerini bozan olumsuzluklar görülebilmektedir. Bu camide uygulanmış diğer yazılar gibi kubbe yazısında da herhangi bir uygulama hatası bulunmamaktadır.

Okunma sırasına dikkat edilen yazıda harfler ve birleşik harf grupları arasındaki uyum dikkat çekicidir. Dikey, yatay veya mail kullanılan çizgilerde istif içinde oluşturulan çevresel uyum üst seviyededir. Harf veya harf grupları birbirine çok yaklaşmamış veya birbirinden ayrılmamıştır. Satırın en altında kullanılan mim, rı, vav, ye gibi kaseli ve çanaklı harflerin müdevver (yuvarlak dönüşlü) kullanımı ile rı, vav gibi mürsel (uzatılmış) bırakılan harflerin uzantıları yazı alanının alt sınırını, elif, lam kef lamelif gibi harflerin üst bölümleri de yazının üst sınırını belirlemiştir. *تقع, السميع, بلغ* ve *ع* ve *غ* harfleri küplü ve çevresindeki harflerle istif formunun gerektirdiği şekilde değerlendirilmiştir. *النبي* ve *علي* kelimelerinde ye harfi ters ye formunda, *بالناس* kelimesinde sin harfi keşideli olarak kullanılmıştır.

Dengeli fakat sıkışık sayılabilecek yazı düzenlemesi için euzü besmele ve sonunda uzun sadeka bölümüyle metin uzatılmıştır.

Eski ve Çağdaş Uygulama Örnekleri

Osmanlı döneminden günümüze cami tezyinatında yapılan hat sanatı uygulamalarının en önemlilerinden biri kubbe yazılarıdır. Kubbe yazıları ile ilgili tarihsel gelenek ve bu geleneğin çağdaş uygulamaları Alsancak Hocaade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii kubbe yazısında da görülmektedir. Bu geleneğin en önemli örneklerini yansıtan camiler seçilerek bu camilerdeki yazılar ile Alsancak Hocaade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii yazısının bu geleneğin devamı olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Örnek olarak seçilen kubbe yazılarının tamamı İstanbul'da inşa edilmiş camilerdir. Bunlardan Laleli ve Eyüp Sultan selatin camileri, Rüstem Paşa Camii, Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii, Hekimoğlu Ali Paşa Camii ve Kasımpaşa Cami-i Kebir paşa camileridir. Bu camilerdeki kubbe yazılarıyla karşılaştırdığımızda Alsancak Hocaade Camii kubbe yazı uygulamasının Cumhuriyet döneminde ortaya konulmuş güzel bir örnek olarak bu geleneğin son halkalarından biri olduğu daha açık görülmektedir.

Rüstem Paşa Camii Kubbe Yazısı Metni

بسم الله الرحمن الرحيم

ان الله يمسك السموات و الارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حلِيمًا غفورًا

Türkçe Anlamı

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

⁷ Karaman v.d. 2017, 339.

Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır”⁸

Kubbe Yazısı (Res. 14)

Rüstem Paşa Camii kubbe yazısını seçmemizin sebebi yazının devrinden kalmış olma ihtimalinin yüksek olmasıdır. Bunu iki sebebe bağlamaktayız. Birincisi camide 1992-1995 yılları arasında yapılan restorasyonda yazı çevresinde raspa sonucu elde edilen tezyinatın caminin inşa edildiği dönem özellikleri göstermesidir⁹. İkincisi kubbe yazısıyla, camide çok sayıda pencere, kapı alınlıkları veya duvar yüzeylerinde çini panoların merkezinde yapılan yazı uygulamalarının aynı üslubu taşımasıdır.

Besmele ve Fatır Suresi 41. ayetin tercih edildiği kubbe yazısında metin kısadır. Yazı, satır düzeni dediğimiz, okunaklı kitap yazısı üslubundadır¹⁰. Kelimeler ve harf grupları yazı zeminine yakındır. Elif, lam, kef gibi yukarı uzayan harfler ve harf bölümleri merkezde geometrik süsleme alanını oluşturmuşlar aynı zamanda yazı alanını genişletmişlerdir. Yazının tali unsurlarından olan okutma, mühmel (noktasız) harf ve tezyinat işaretleri kullanımı azaltılarak yazı ön plana çıkarılmıştır.

Sokullu Mehmed Paşa Camii Kubbe Yazısı (Kadırga)

1939 yılında yapılan Sokullu Mehmed Paşa Camii restorasyonunda ana kubbe yazısı, metni aynı kalmakla beraber formu 20. yüzyıl uygulamalarına göre değiştirilmiştir¹¹. Restorasyon sonrası kubbe yazısı Alsancak Hocasade Camii kubbe yazısının da hattatı olan Halim Özyazıcı imzasını taşımaktadır. Osmanlı klasik dönemi kubbe yazısının aynı ölçülerde 20. Yüzyıl celi sülüs üslubuyla uygulandığında nasıl sonuç verdiği örneklenmek istenmiştir.

1939-40 Restorasyonu Öncesi Yazısı: (Res. 15)

Rüstem Paşa Camii kubbe yazısıyla aynı metin ve form özelliklerine sahiptir.

1939-40 Restorasyonu Sonrası Kubbe Yazısı: (Res. 16)

Aynı metnin 20. yüzyıl harf ve formlarından da etkilendiği bazı bölümlerin olduğu uygulama önceki uygulamayla üst kısmının nisbeten boş kalması ve yazı merkezindeki geometrik süsleme alanıyla benzeşmektedir. Eskinin olduğu gibi ihyası değildir. الرحيم kelimesinde حيم bölümü ve السموات kelimesinde ت) harfi keşilendirilmiş, boş alanlar okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri ile doldurulmuştur. Bazı yerlerde harflerin üst üste bindirilmesiyle oluşan kademelendirme eski yazıya oranla daha fazladır. Örneğin انه ibaresinin نه bölümü kef (ك) harfi kolunun üstünde, yazı merkezinde geometrik tezyinatın hemen altındadır. Aynı nitelikte uygulama كان ibaresinin nun (ن) harfi yeri için de geçerlidir. Başka bir ifadeyle eski yazıda yazı merkezine yaklaşmayan harf veya bitişmiş harf grupları yeni yazıda yazı merkezine doğru yaklaştırılmış tüm yazı alanı kullanılmaya çalışılmıştır. Yazının dış kenarına yakın tasarruflar için de benzeri uygulamalar görülmektedir. Örneğin ان امسكهما bölümünde nun (ن) harfi eskisinde altta ve geleneksel kullanıma daha yakın, yenisinde

⁸ Karaman v.d. 2017, 438.

⁹ Yüksel 2004, 449; Erçağ 1992, 21.

¹⁰ “Her yazı çeşidine göre, harflerin ve kelimelerin satır çizgisi üzerinde almaları gereken öyle özel birer yerleri vardır ki, bu yerler sağ ve soldaki harflerin bünyevi özelliklerine göre sürekli değişirler. Bu değişmelere rağmen, harflerin ve kelimelerin, bunlardan doğan bir bütün yazının, bu satır çizgisi üzerindeki yerlerini bize sağlayan bu çizgi değil; bu çizgi üzerinde yer alacak olan yazının kendi mistarıdır. Bu mistara satır düzeni veya kürsü tabir olunur.” (Yazır 1974, 245)

¹¹ Yasan 2019, 159.

üsttedir. Restorasyonda yapılan yeni uygulamada metnin kısa olması yazının daha sade görünmesine yardım etmektedir.

Hekimoğlu Ali Paşa Camii Kubbe Yazısı Metni

بسم الله الرحمن الرحيم

قل هو الله احد 1 الله الصمد 2 لم يلد ولم يولد 3 ولم يكن له كفوا احد 4
صدق الله العظيم العزيز الغفور الوهاب

Türkçe Anlamı

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

De ki: "O, Allah' tır, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O' nun hiçbir dengi yoktur. (4)”.¹²

Azîm, azîz, gafur, vehhab olan Allah doğru söyledi.

Kubbe Yazısı (Res. 17)

Osmanlı klasik döneminin son camisi olarak kabul edilen Hekimoğlu Ali Paşa Camii kubbe yazısı uygulaması farklı metin ve klasik dönem uygulama üslubunu devam ettirmesi açısından önemlidir. Metinde besmele, ihlas suresi ve sadaka bölümü yer alır. Satır düzeninin ön plana çıktığı uygulamada lafza-i celaller (الله) üstte diğer kelimeler satır düzenindedir. Uygulama ilkeleri açısından Rüstempaşa Camii kubbe yazısına benzemekle beraber nisbeten uzun metnine göre yazıda satır düzeni ön plana çıkarılmıştır.

Laleli Camii Kubbe Yazısı Metni

بسم الله الرحمن الرحيم

سبحان الذى اسرى بعبدہ ليلا من المسجد الحرام الى المسجد الاقصى الذى باركنا حوله لنريه من اياتنا انه
هو السميع البصير
صدق الله العظيم

Türkçe Anlamı

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Bir gece, kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehdir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir”¹³

Azîm olan Allah doğru söyledi.

Kubbe Yazısı (Res. 18)

Osmanlı klasik döneminden sonra barok mimari etkilerinin hâkim olmaya başladığı dönemde inşa edilen caminin kubbe yazısında eskiye nisbetle yeni uygulamalar dikkat

¹² Karaman v.d. 2017, 604.

¹³ Karaman v.d. 2017, 281.

çekmektedir¹⁴. Laleli camisiyle aynı dönem eseri olan Nuruosmaniye Camii, Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii'ne göre ebat olarak çok büyük olduğu için seçilmemiştir. Fakat Nuruosmaniye Camii ile Laleli Camii kubbe yazısı üsluplarıyla benzerdir.

Laleli Camii kubbe yazısı metninde besmele-i şerif, İsra Suresi 1. Ayet ve sadeka bölümü yer almaktadır. Uzun metne oranla uygulama alanı dardır. Yazının dış sınırını besmelenin oku belirlemiş adeta hat levhaları çevresinde görmeye alıştığımız cetvel bölümü gibi tüm yazı çevresini dolaşmıştır. Normal ve ters ye (ye-i makuse) harfleri ve العظیم kelimesine verilen keşide yazı merkezinde ikili cetvel oluşturmaktadır. Metin tüm yazı alanına dengeli olarak dağıtılmaya çalışılmış kalan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri ile doldurulmuştur. Yazı içinde de harflere keşide verilmiş yahut ters ye kullanımı tercih edilmiştir. Bazı bölümlerde yazı istifi dört kademeye kadar çıkarılmıştır.

Kasımpaşa Camii-i Kebir Kubbe Yazısı Metni

بسم الله الرحمن الرحيم

الله نور السموات والارض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح في زجاجة الزجاج كانها كوكب درى يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية

Türkçe Anlamı

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (Bu kandil) doğuya ve batıya ait olmayan...”¹⁵

Kubbe Yazısı (Res. 19)

Kasımpaşa Camii-i Kebir Kubbe Yazısı 19. yüzyılın başlarında Mustafa Rakım'la ortaya çıkan yeni celi sülüs anlayışın kubbe yazılarındaki yansımalarına örneklik etmesi açısından önemlidir¹⁶. Aynı düzenlemeye sahip kubbe yazısı Ayasofya, Hırka-i Şerif, Küçük Mecidiye ve Sinan Paşa camilerinde de uygulanmıştır¹⁷. Kubbe yazısı hicri 1284 (miladi 1867-68) yılında yapıldığı cami takımı yazılarının sonuncusunda yer alan hattat ketebesini ve tarihten anlaşılıyor (Res. 20). Eski ve yeni cami kubbelerinde eserleri olan Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin Kasımpaşa Camii-i Kebir'deki kubbe yazısı 19. yüzyıl örneği olarak seçilmiştir.

Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. ayetin bir bölümünün yer aldığı metin Kazasker Mustafa Efendi'nin yazısı öncesinden ilham alan ve sonrasına işaret eden bir kimliktedir. Yazı istiflenmiş olmasına rağmen harfler birbirine olabildiğince geçirilmemeye çalışılmıştır. Bu yönüyle Osmanlı klasik dönemi kubbe yazılarından ilham almaktadır. İçinde bulunmuş olduğu çağın özelliklerini gösteren bu yazı aynı zamanda istifin olabildiğince zorlandığı 20. Yüzyıl kubbe yazısı uygulamalarına da kapı açmıştır.

Yazıda bir küplü ha (ح) bir ters ye (ى) kullanımı tercih edilmiştir. Yazıda üst kısım biraz rahat bırakılmak kaydıyla tüm alanlara dengeli olarak dağıtılmaya çalışılmıştır. فيها kelimesinde iki keşilendirme yapılmıştır. Boş alanlar okutma, mühmel harf ve tezyinat

¹⁴ Tanyeli 1994, 191.

¹⁵ Karaman v.d. 2017, 353.

¹⁶ Berk 2003, 162.

¹⁷ Serin 1999, 141.

işaretleriyle doldurulmakla birlikte harflerin birbiriyle bağlantısının azaltılmaya çalışıldığı, başka bir ifadeyle yazının sadeliği tercihi hissedilmektedir.

Celi sülüs yazının Mustafa Rakım'la yeni bir yola girmesinden sonra yapılan en önemli kubbe yazıları uygulamalarından olan Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazdığı bu yazının benzerleri Ayasofya, Hırka-i Şerif, Beşiktaş Sinan Paşa, Küçük Mecidiye gibi camilerde de kubbe yazısı olarak uygulanmıştır.

Eyüp Sultan Camii Kubbe Yazısı Metni

بسم الله الرحمن الرحيم

الله نور السموات والارض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح في زجاجة الزجاج كانها كوكب درى يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية يكاد زيتها يضىء ولو لم تمسسه نار نور على نور يهدى الله لنوره من يشاء و يضرب الله الامثال للناس و الله بكل شىء عليم

Türkçe Anlamı

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya ve batıya ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nur üstüne nur. Allah nuruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”¹⁸

Kubbe Yazısı (Res. 21)

Eyüp Sultan Camii'ndeki kubbe yazısı Alsancak Hocazade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii kubbe yazısıyla aynı dönemde yazılmış, ikisi de hiç restore edilmemiştir. Öğrencilik yıllarından Halim Özyazıcı'nın ilk hat hocası olan Hamid Bey de Özyazıcı gibi uzun bir metin tercih etmiştir.

h. 1377 (m. 1957-58) tarihli Hamid imzalı yazı besmele-i şerif ve Nur Suresi 35. ayetin tamamından oluşmaktadır. Yazı tüm alana dengeli olarak dağıtılmıştır. Boşlukların nisbeten fazla olduğu alanlarda yazı kalemiyle iri cizm kullanımıyla denge oluşturulmaya çalışılmıştır. Harflerin birbiriyle bağlanılmasında, asıl metin iç içe geçmesinde bir çekince görülmez. Keşideli harf ters ye ve küplü harf kullanılmıştır. Hocazade uygulamasında olduğu gibi bu yazıda da itinalı bir uygulama vardır. Fakat Eyüp Sultan Camii kubbe yazısında zamanla oluşan tahribat daha fazladır.

Sonuç

1950 yılında İzmir'de Hocazade Ahmed Ragıb Üzümcü tarafından yaptırılan cami hat sanatı uygulamaları açısından ön plana çıkmıştır. Camide yapılmış en önemli hat sanatı uygulamalarından biri de kubbe yazısıdır.

Rüstem Paşa Camii kubbe yazısı ve Kadırğa Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii eski kubbe yazısı hat sanatında satır düzeni olarak isimlendirebileceğimiz bir forma sahiptir. Hekimoğlu Ali Paşa Camii kubbe yazısında da aynı üslubun devam ettirildiği görülmektedir. Mimaride barok sanatı etkilerinin görüldüğü dönemde kubbe yazıları tüm yazı alanını kaplayan ve girift yazılan bir forma dönüşmüştür. Laleli Camii kubbe yazısı bu forma

¹⁸ Karaman v.d. 2017, 353.

örnektir. 19. yüzyılda Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin aynı forma sahip kubbe yazısı uygulaması Ayasofya Camii, Hırka-i Şerif Camii, Küçük Mecidiye Camii ve Beşiktaş Sinan Paşa Camii ile örneğini verdiğimiz Kasımpaşa Cami-i Kebir'de uygulanmıştır. Bu kubbe yazısı bir önceki dönemde yapılan Laleli Camii kubbe yazısı uygulamasına göre yazı alanının tamamının kullanılmasına rağmen sadeliği ve okunmasının kolaylığı açısından farklılaşmıştır.

Cumhuriyet dönemiyle beraber bazı eski camilere yazılan yeni yazılar ve yeni inşa edilen cami kubbelerine yapılan yazı uygulamalarında metinler uzamış, yazılar daha girift hale gelmiştir. Bununla beraber celi sülüs yazı çeşidinde 1800'lerde başlayan ve devam eden gelişim sonucunda harflerin bünyeleri, üslup özellikleri, yazı alanının mükemmel kullanımı, ayrıntılara gösterilen özen gibi özellikler öne çıkmıştır.

Bu uygulamaların en önemlilerinden biri Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii kubbe yazısı uygulamasıdır. Aynı dönemlerde yapılan kubbe yazısı uygulamalarının birçoğu yanlış tamir ve restorasyon uygulamaları sonucu günümüze ilk haliyle ulaşamamış değişik oranlarda form bozulmalarına uğramışlardır. Formu bozulmuş kubbe yazısı uygulamalarının bazıları Bali Paşa Camii, Azapkapı Sokullu Mehmed Paşa Camii, Şişli Camii ve Denizli Delikliçınar Camii kubbelerinde görülmektedir. Makalemizin konusunu teşkil eden Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii kubbe yazısı uygulaması ise ilk günkü haliyle günümüze ulaşmıştır.

Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü kubbe yazısı uygulaması celi sülüs yazının usta ismi Mustafa Halim Özyazıcı tarafından yazılmış form ve uygulama teknikleri açısından üst seviyede bir yazıdır. Mustafa Halim Özyazıcı hem geleneksel meşk sistemi hem de örgün sanat öğrenimi görmüş, celi yazıları rahatlıkla yazan bir hattat olarak kabul edilmiştir. Uygulama tekniğinin koyu zemin üzerine altınla yapılan ve zerendud olarak isimlendirilen bir vasma sahip olması yazının zamana karşı mukavemetini artırmıştır. Uygulamanın itinayla yapıldığı harf bünyeleri ve yazının tali unsurlarının uygulama esnasında formunu koruması rahatlıkla gözlemlenmektedir.

Tüm bu veriler ışığında konumuzun esasını teşkil eden Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii kubbe yazısı tarihsel süreç içinde oluşan geleneğin yapıldığı dönemdeki güncel yorumu olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Atilla A.N. 2001, "İzmir'in Son Mimari Zenginliği Hocasade Camii", *İzmir Life*, 4, 48-51.
- Berk S. 2018, "Eski Camilerin Kaybolan Güzelliklerinden Biri: Hüsn-i Hat Levhaları", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, 3 (1), 97-123.
- Berk, S. 2003, *Hattat Mustafa Rakım Efendi Hayatı, San'atı ve Eserleri*, İstanbul: Kaynak.
- çev. Hayrettin Karaman v.d. 2017, *Kur'an Yolu Meali*, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Derman, M.U. 2011, *Ömrümün Bereketi I*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Didem A. Gökmen, H. Özbakan, F. Uzun, İ. 2018, "İzmir Mimari Belleğinin Önemli Tanığı", *Ege Mimarlık Dergisi*, 100, 10-15.
- Erçağ B. 1992, "Mimar Sinan Eseri Olan Şehzade Mehmet Camii ve Rüstempaşa Camii Restorasyonları", *Mimarlık Dergisi*, 248, 18-21.
- Hat. 1997, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. Cilt. 16, 427-437. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

- İnal, İ.M.K. 1970, *Son Hattatlar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İstiaze, 2001, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. Cilt. 23, 318-319. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Tanyeli 1994, “Laleli Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde. Cilt.5, 190-193. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Serin, M. 1999, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Yasan, A, 2019, *Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Hatları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Yazır, M.B. 1974, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, C.II, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Yüksel İ.A. 2004, *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/ 1520-1566) İstanbul VI*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

RESİMLER

Res. 1: Azapkapı Sokullu Mehmed Paşa Camii kubbe yazısı detayı, “1357/1938 Ketebehu Halim”.

Res. 2: Bali Paşa Camii kubbe yazısında, formu bozulmuş “Ketebehu Halim” imzası ve yazı detayı

Res. 3: Denizli Delikliçınar Camii kubbe yazısında, 1373/1954 tarihli “Ketebehu Halim” imzalı yazı detayı.

Res. 4: Şişli Camii ana kubbe yazısı detayı, 1368/1949 tarihli, Mustafa Halim.

Res. 5: Alsancak Hocazade Ahmed Ragıp Üzümcü Camii harim giriş kapısı alınlığı kitabesi

Res. 6: Alsancak Hocazade Camii son cemaat yeri kapısı alınlığı inşa kitabesi

Res. 7: Alsancak Hocazade Camii mihrap aynalığında Bakara Suresi 144. ayetten bir bölümün yer aldığı mermere mahkuk Hamid (Aytaç) imzalı celi sülüs kitabe.

Res. 8: Alsancak Hocasade Camii minber kapı tepeliğinde mermere mahkuk Hamid (Aytaç) imzalı celi sülüs kelime-i tevhid.

Res. 9: Alsancak Hocasade Camii harim kuşak yazısından bir bölüm.

Res. 10: Alsancak Hocasade Camii harim kuşak yazısı sonunda Hattat Halim Özyazıcı'nın ketebesini. "Ketebehu el-hac Halim ğufira zünübühu 1369/1950"

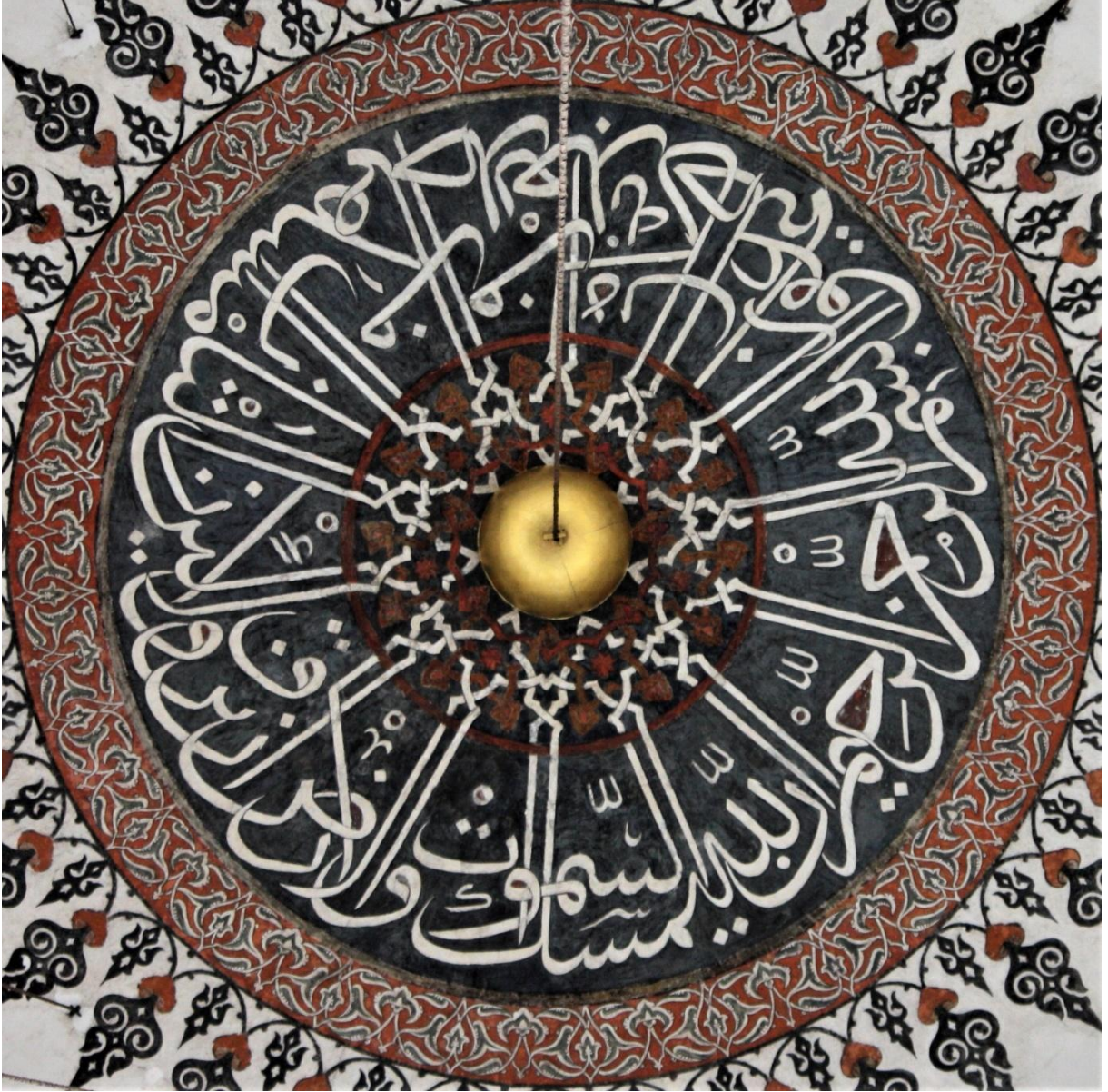
Res. 11: Alsancak Hocaazade Camii kubbesi içten görünüm.

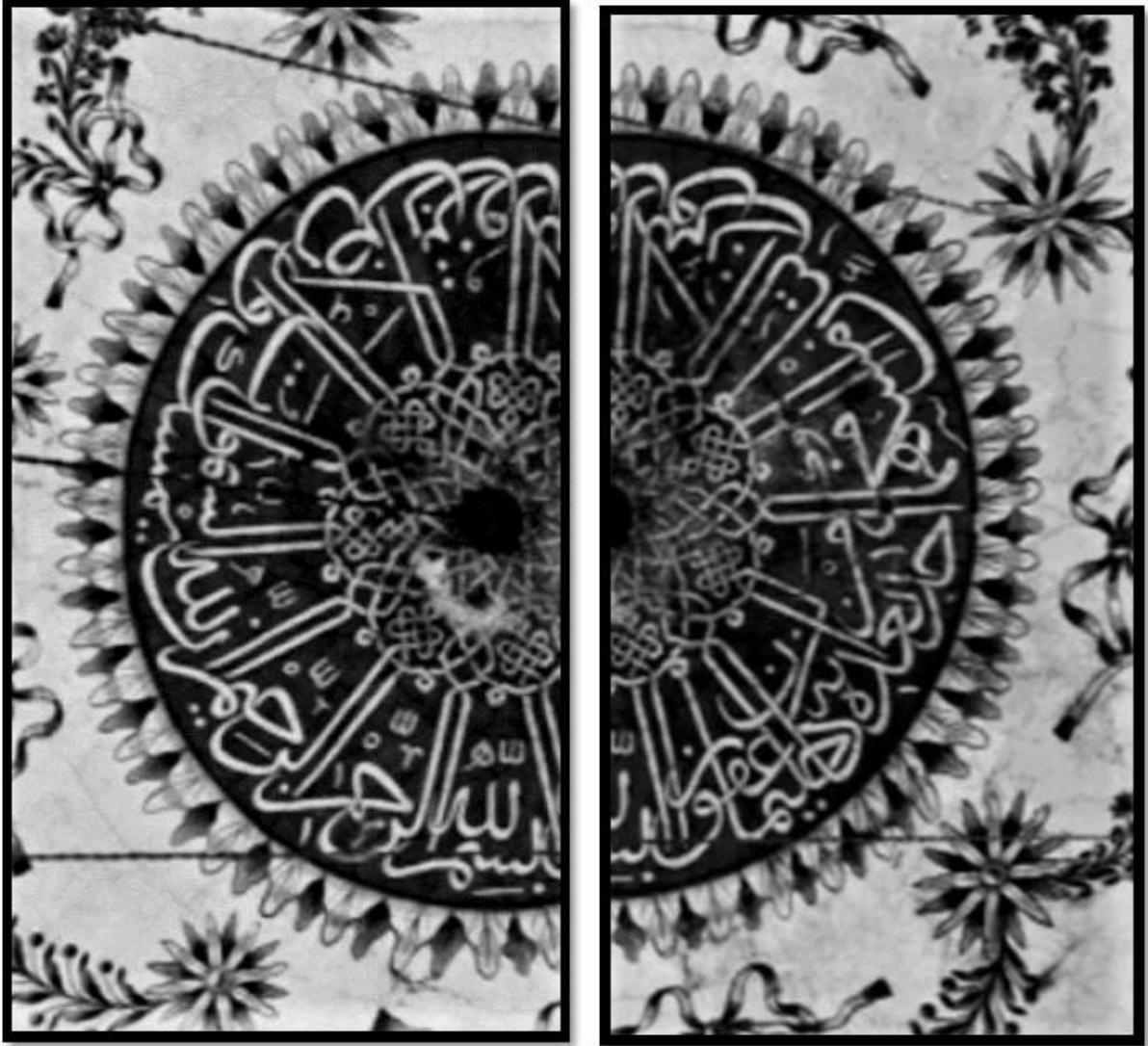
Res. 12: Alsancak Hocasade Camii kubbe yazısı

Res. 13: Alsancak Hocasade Camii 1369/1950 tarihli kubbe yazısında Hattat Mustafa Halim Özyazıcı'nın ketebesi

Res. 14: Rüstem Paşa Camii Kubbe Yazısı, Fâtır Suresi 41. ayet.

Res. 15: Sokullu Mehmed Paşa Camii 1939-40 Restorasyonu Öncesi Kubbe Yazısı (Res.: Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi; Yasan 2019, 159'dan alınmıştır)

Res. 16: Sokullu Mehmed Paşa Camii 1939-40 Restorasyonu Sonrası Kubbe Yazısı, Fatır Suresi 41. ayet. Halim Bey'in 1357/1938 tarihinde yazdığı yazı.

Res. 17: Hekimoğlu Ali Paşa Camii kubbe yazısı, İhlas Suresi.

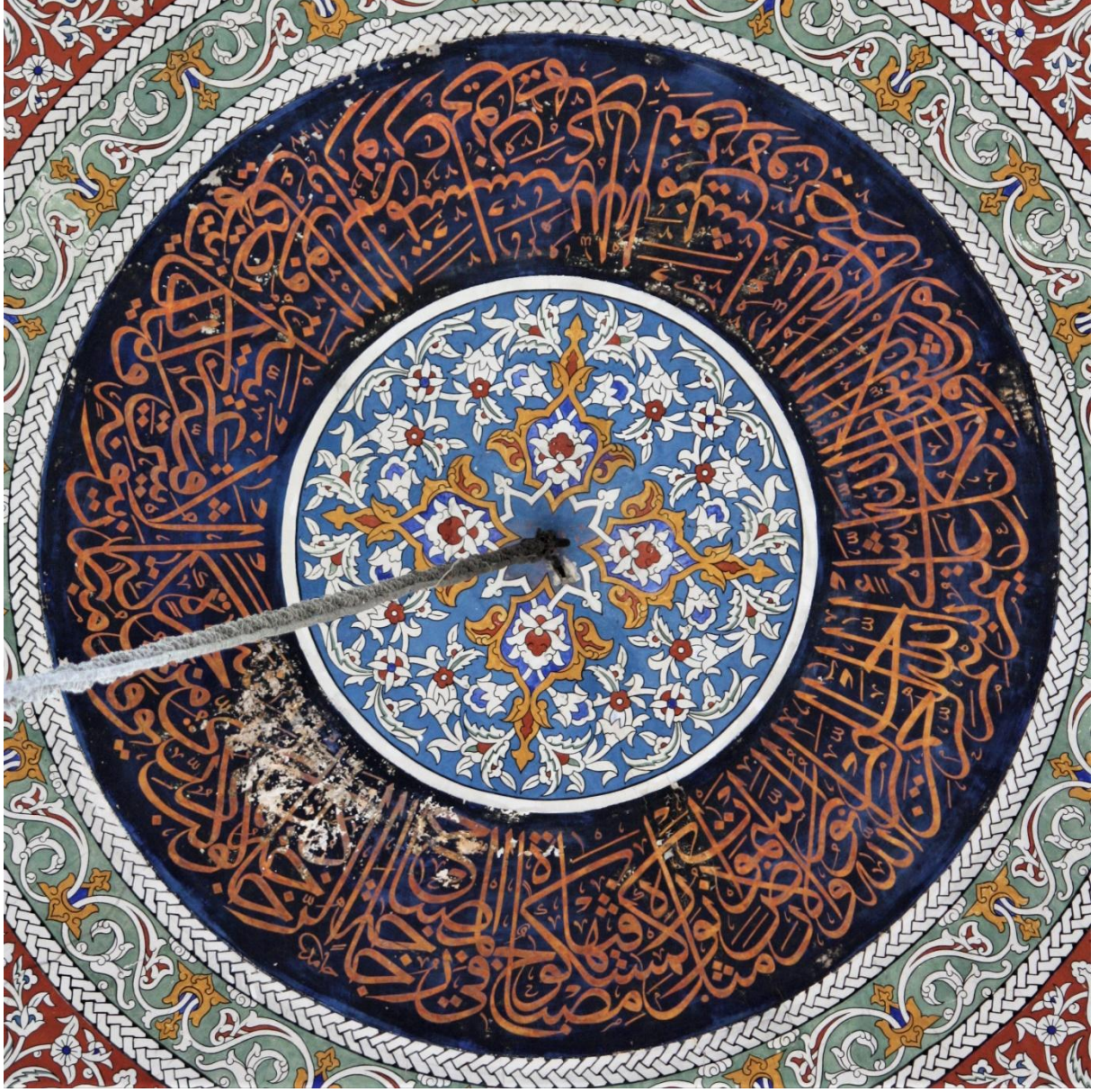
Res. 18: Laleli Camii kubbe yazısı, İsra Suresi 1. ayet.

Res. 19: Kasımpaşa Cami-i Kebir kubbe yazısı, Nur Suresi 35. ayetin bir kısmı.

Res. 20: Kasımpaşa Cami-i Kebir cami takımı yazılarının sonuncusunda hattat imzası ve tarihi, “Ketebehu el-hac Mustafa İzzet reisü’l-ulemâ 1284/1868.

Res. 21: Eyüp Sultan Camii kubbe yazısı, Nur Suresi 35. Ayet.